

Zdenka Lakić

Povijesni arhiv Slavonski Brod
A. Cesarca 1
Slavonski Brod

MOGUĆNOSTI PRIMJENE MEĐUNARODNOG STANDARDNOG BIBLIOGRAFSKOG OPISA NEKNJIŽNE GRAĐE PRI OBRADI ZBIRKE PLAKATA I LETAKA U ARHIVU

UDK 025.31:930.25
930.253:659.133.1

Stručni članak

U radu se ukazuje na trajnu dokumentarnu vrijednost plakata, letaka i sl. sitnog tiska, kao izvora za povijesna, kulturološka, sociološka i druga istraživanja. Utvrđuju se okolnosti u kojima se ove vrste gradiva tretiraju kao arhivsko gradivo, ali se istodobno ističu i prednosti interdisciplinarnog pristupa izboru metodologije opisivanja ove vrste gradiva te izrade znanstveno-obavijesnih pomagala. Ukazuje se i na mogućnosti primjene Međunarodnog standardnog bibliografskog opisa za neknjižnu građu (akronim ISBD /NBM/) pri izradi analitičkih inventara za zbirke plakata, letaka i drugog sitnog tiska u arhivima, uz naglašavanje potrebe da se obvezno, uz bibliografski opis, dodaje signatura arhivskog fonda kojem gradivo pripada, sažetak te predmetna i kronološka odrednica, kao pristupnice za pretraživanje nakon unosa podataka u računalu.

Prilikom preuzimanja u arhiv i valorizacije stampata, u ovom slučaju plakata i letaka, polazimo prije svega od činjenice, da su i oni dokumenti svoga vremena te da su bogat izvor obavijesti za znanstvenike raznih istraživačkih područja, kao i za brojne druge korisnike koje je nemoguće sve i predvidjeti. Do sada su u arhivima najčešći istraživači bili povjesničari, međutim, danas sve više u arhiv dolaze i

publicisti, muzeolozi, povjesničari umjetnosti i brojni drugi profili istraživača. Povjesničari, još uvijek najčešći korisnici, sve više su orijentirani na istraživanje povijesti kao totaliteta zbivanja, pa su im stampata jedan od značajnijih izvora. K tome se pojavljuju brojna nova znanstvena područja koja se istražuju interdisciplinarno ili imaju za predmet istraživanja neočekivane teme, pa stoga neminovno raste i zanimanje za nove nekonvencionalne vrste povijesnih izvora, kao tragova koji nastaju najrazličitijim oblicima ljudske djelatnosti i zapisani su na svim vrstama medija.¹ Osobito se u istraživanju povijesti bogate i raznovrsne kulturne baštine hrvatskog nacionalnog korpusa tek otvaraju nova, nedovoljno istražena područja. Jedno od njih je i povijest sredstava javnog priopćavanja i komunikologije uopće te povijest promidže, jednog od najkompleksnijih segmenata javnog djelovanja raznih službenih i neslužbenih, organiziranih, ali i neorganiziranih individualnih subjekata. Plakati i letci su za istraživanje takvih tema nezaobilazan izvor. Oni su samo dio tih novih dokumenata što se umnožavaju u velikom broju primjeraka, kao grafički izraz kojim se želi postići populariziranje ideoloških, političkih, umjetničkih ili pragmatično-obavijesnih poruka javnosti. Po Josefu Müller-Brockmannu plakati su i više od toga, tj. "pravi barometri društvenih, ekonomskih, političkih i kulturnih zbivanja i međuodnosa, kao i ogledalo intelektualnih i praktičnih zbivanja".² U budućnosti će zanimanje za povijest plakata i drugog tzv. sitnog tiska, kao specifičnog oblika javnog komuniciranja, nesumnjivo biti sve veći. Ne samo da je taj tisak nosilac brojnih podataka, već izaziva i veliko zanimanje mlađe generacije za plakat (engl. *poster*; franc. *affiche*)³, koji postaje i predmet sakupljanja⁴, što upućuje na to da će i povjesničari morati sve više istraživati snažne promidžbene, političke, ideološke, socijalne i estetske učinke plakata na svijest ljudi u povijesnom razdoblju koje istražuju. Sociolozi će sve više istraživati utjecaje raznih oblika vizualnih komunikacija na formiranje dobnih, socijalnih, političkih i drugih društvenih struktura, a interes povijesti umjetnosti za plakat, kao oblik grafičkog dizajna, ne treba posebno ni naglašavati.

Odvija se brzi "proces prestrukturiranja standardnog modela dokumentacije",⁵ a broj i složenost medija brzo raste. Tako se na plakate, letke i drugi tzv. sitni tisak sve češće nailazi i u arhivu, kako u sklopu preuzetih arhivskih fondova, tako i u

¹ GROSS, Mirjana. Historijska znanost: razvoj, oblik, smjerovi. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1976, str. 242.

² MÜLLER-BROCKMANN, Josef. Geschichte der visuellen Kommunikation. Teufen (Schweiz): Verlag Arthur Niggli, 1971. Citat preuzet iz publikacije: PAVIČIĆ, Snježana. Hrvatski politički plakat 1940-1950. Zagreb: HPM, 1991, str. 11.

³ Arhivistički standardi i postupci Državnog arhiva Québeca. Zagreb: HDA, 1994, str. 143.

⁴ GOTTHARDI-ŠKILJAN, Renata. Plakat u Hrvatskoj do 1941: prinos proučavanju hrvatskog plakata: Katalog izložbe. Zagreb: Kabinet grafike JAZU, 1975, str. 3.

⁵ PAJALIĆ, Dubravko. Zaštita nekonvencionalne arhivske građe u Arhivu Hrvatske. Referat na XII. posvetovanju o strokovnih in tehničnih vprašanjih v arhivah, Radenci, 28.3. – 31.3.1990.

zbičkama koje su sakupljane po različitim kriterijima, a u arhiv stižu preuzimanjem zbirki nekih ustanova koje su prestale djelovati, te gradiva raznih udruga, političkih stranaka, istaknutih obitelji i sl. Tako je Povijesni arhiv u Slavonskom Brodu 1991. s ostalom brojnom dokumentacijom internog arhiva Centra za povijest Slavonije i Baranje iz Slavenskog Broda, preuzeo i zbirku plakata i letaka koja sadrži 656 raznih letaka i plakata iz razdoblja 1941-1945. i to 423 izrađena od strane upravnih organa ili raznih udruga NDH, a 233 nastala na području Slavonije u okviru djelovanja NOP-a. Dokumentarna vrijednost toga gradiva je neupitna te ono ima značajke i arhivskog i knjižnog gradiva. Prilikom izrade plana njegove obrade i izrade znanstveno-obavijesnog pomagala, nametnulo se pitanje da li zbirku obraditi na klasičan način pomoću regista, kako se to do sada obrađivalo u arhivima⁶, ili pak primijeniti pravila Međunarodnog standardnog bibliografskog opisa neknjižnog gradiva što se danas primjenjuju u knjižnicama za istu vrstu gradiva.⁷ Opredijelili smo se za primjenu ISBD (NBM), koji je prilagođen za unos podataka u računalo. Uporabom navedene metodologije pri obradi gradiva ne dovodi se u pitanje njegov karakter arhivskog gradiva, koji je utvrđen prilikom preuzimanja u arhiv.

Dok su spisi isključivo i nedvojbeno arhivsko gradivo za koje se uvijek, prije preuzimanja u arhive, postavlja samo pitanje njegove valorizacije, za sve druge zapise, tiskane ili umnožavane na drugim medijima, osobito ako još nisu preuzeti u arhiv i ne čine čvrstu organsku vezu s drugim dokumentima koji su nastajali tijekom djelatnosti neke ustanove u najširem smislu riječi⁸, javlja se dilema kako ih tretirati, da li kao arhivsko ili kao knjižno gradivo. Navedena će dilema, vjerojatno, ostati uvijek prisutna, jer kruta normativna rješenja u tom pogledu nisu moguća. Zakonska regulativa je i prije prepuštala krajnju procjenu samim arhivistima. Tako je npr. Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske donio 1960. godine samo Preporuku o razgraničenju građe između arhiva, biblioteka i muzeja.⁹ Navedena Preporuka sadrži naputak da "Pri razgraničenju građe treba poštivati osnovni princip organske cjeline fondova i zbirki, kao i širi princip spomeničke cjeline...". Dileme postoje osobito kod onih dokumenata koji su nakon nastanka umnožavani u bilo kojoj tehnici za javnu uporabu i masovnu distribuciju, pa ih se može naći na više mjesta. U pravilu takvo

⁶ NEMETH, Krešimir. Arhivska pomagala u: *Arhivski vjesnik*, 11-12, 1968-1969, str. 344-348; Isti: Sređivanje i popisivanje specijalnih vrsta arhivske građe u: Priručnik iz arhivistike. Zagreb 1977, str. 150-151; MILOŠEVIĆ, Miloš. Naučnoobavještajna sredstva i naučna djelatnost, u: Priručnik iz arhivistike, str. 212-218.

⁷ ISBD (NBM): Međunarodni standardni bibliografski opis neknjižne građe. Zagreb: HBD, 1993.

⁸ NEMETH, Krešimir. Arhivska građa, u: Priručnik iz arhivistike. Zagreb 1977, str. 25.

⁹ Povijesni arhiv Slavonski Brod, u.z. br. 54/61, spis br. 3184/1-1960 (dalje PASB).

gradivo čuvaju knjižnice. Ako je navedeno gradivo dio nekog arhivskog fonda koji se preuzima, a osobito ako je unikatno, tada ono može biti tretirano i kao arhivsko gradivo. Zakonska regulativa o tome kada tiskano i umnožavano gradivo trajno čuva knjižnica, a kada arhiv, nije do kraja razrađena. Zakon o bibliotečnoj djelatnosti i bibliotekama definira u čl. 1, da uz druge svoje zadaće knjižnice naročito: nabavljaju, sakupljaju, sređuju, čuvaju, obrađuju stručnim bibliotečnim metodama i daju na korištenje knjige i drugu bibliotečnu građu (tiskane i na drugi način umnožene publikacije i rukopise, audiovizualni materijal i sl.).¹⁰ Pod tiskanim ili umnoženim stvarima istim su Zakonom u čl. 53 obuhvaćene sve publikacije: "(knjige, brošure, skripta, separati, časopisi, novine, geografske karte, umjetničke reprodukcije, muzička izdanja, katalozi, programi, razglednice, plakati i sl.) i njihovi dodaci (grafikoni, tabele, obrasci, gramofonske ploče i sl.) umnoženi tehničkim sredstvima (tiskarskim strojevima ili na drugi način), bez obzira na to jesu li namijenjeni prodaji, odnosno besplatnom raspačavanju".¹¹ Sve tiskare, i drugi subjekti koji umnožavaju publikacije, navedene u čl. 53, po Zakonu su obvezni (čl. 50) dostavljati Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu petnaest primjeraka "od svake tiskane ili umnožene stvari (obvezni primjerci)"¹², međutim, u praksi to čine uglavnom samo veće tiskare i nakladnici dok manje, osobito lokalne tiskare i nakladnici, rijetko ispunjavaju svoje obveze.

Iz Zakona proizlazi da bi se jedino u NSB-u mogla naći cjelovita nacionalna tiskana produkcija i to u mjeri u kojoj tiskare i nakladnici ispunjavaju svoje obveze. Zakon im ne nalaže dostavljanje obveznog primjerka zavičajnim zbirkama pri lokalnim knjižnicama, iako to neke tiskare čine na osnovi izravnog dogovora s određenom knjižnicom, a NSB samoinicijativno šalje po jedan obvezni primjerak knjižnicama u Rijeci, Osijeku, Splitu, Zadru, Puli i Dubrovniku.¹³ Same tiskare navedeno gradivo ne čuvaju u svojim pismohranama, osim ako to nisu njihove vlastite publikacije.¹⁴ Po Zakonu o bibliotečnoj djelatnosti i bibliotekama sve su knjižnice dužne čuvati knjige, zbirke knjiga i drugu bibliotečnu građu i poduzimati mjere za njihovu zaštitu, a posebno se u čl. 7 upozorava da na "jedinственe i rijetke primjerke knjiga, zbirke knjiga, rukopise i drugu bibliotečnu građu koja ima svojstvo spomenika kulture,

¹⁰ Narodne novine, 29 (1973), br. 25, str. 433 (dalje NN).

¹¹ Isto, str. 438.

¹² Isto, str. 437.

¹³ PASB, f. Muzej radničkog i NOP za Slavoniju i Baranju, inv. br. 35, spis br. 6/1989. Okružnica "Propisi o dostavljanju obveznih primjeraka NSB-u u Zagrebu" br. RP-74/1989. i na poleđini Okružnice pismo voditeljice Odjela za nabavu Eleonore Sarić.

¹⁴ Pravilnik o sređivanju, rukovanju i čuvanju registrature i arhivske građe. Slavonski Brod, Plamen, 1983, str. 10.

odnosno koja je od posebnog značenja ili vrijednosti, osim propisa iz ovog zakona, primjenjuju se i propisi o zaštiti spomenika kulture".¹⁵ Međutim, rijetke su zbirke registrirane kao spomenici kulture, a knjižnice su živi, dinamični organizmi u kojima se knjige i drugo tiskano gradivo korištenjem brže uništi. Druge publikacije zbog zastarijevanja postaju knjižnicama balast i one ih nakon određenog vremena, da bi dobile slobodan prostor za nove jedinice knjižnog gradiva, otpisuju po prosudbi komisije same knjižnice, bez obveze prethodnog provjeravanja da li NSB ili neka druga knjižnica navedeno tiskano gradivo posjeduje, osim u slučaju prestanka rada knjižnice.¹⁶ Ni Naputak za provođenje revizije i otpisa građe u knjižnicama Republike Hrvatske iz 1993. nije ovu problematiku pobliže regulirao, osim za knjižnice koje primaju obvezni primjerak, imaju zavičajnu zbirku ili zbirku građe koja je registrirana kao spomenik kulture.¹⁷

Budući da arhivi imaju posebno značajnu ulogu u trajnom čuvanju pisanih povijesnih izvora, jer čuvaju unikatno gradivo koje se u pravilu ne posuđuje van ustanove, to je važnija i njihova uloga u trajnom čuvanju posljednjih primjeraka tiskanog gradiva, a osobito tzv. "sive literature" (literature koja se umnožava, ali ne distribuira uobičajenim kanalima) i isto tako svih vrsta nekonvencionalne građe, umnožavane osobito na lokalnoj razini. Ukoliko se ne bi poduzimale posebne mjere za očuvanje ove vrste gradiva, unatoč snažnog razvoja informacijskih sustava, neke bi publikacije mogle s vremenom postati potpuno nedostupne istraživačima i tako biti "zauvijek izgubljene za pojedinačnu zemlju pa čak i za čitav svijet", na što je već upozoreno u literaturi.¹⁸ Zbog slabe sačuvanosti sitnog tiska, a kod nas osobito zbog ratnih razaranja, postoji realna opasnost da nestanu posljednji primjerci nekih publikacija, pa i letaka i plakata, što može motivirati arhive da preuzimaju i obrađuju zbirke tiskanog gradiva, iako ono nije tipično arhivsko gradivo i to osobito onda ako na području djelatnosti arhiva ne postoji knjižnica koja sustavno vodi zavičajnu zbirku.

Važeći Zakon o zaštiti arhivske građe i arhivima¹⁹ kao i Prijedlog nacрта Zakona o arhivskom gradivu i arhivima²⁰ to omogućavaju, jer se uz ostale vrste, u arhivsko gradivo uključuju i "plakati, tiskanice i slikopisi". Zakonska regulativa tako ostavlja mogućnost da se tiskano gradivo čuva i u arhivima i u knjižnicama, a na samim je

¹⁵ NN, 29 (1973), br. 25, str. 434.

¹⁶ Isto, str. 436, čl. 37-39.

¹⁷ Glasnik Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske, 1993, br. 5, str. 14-15.

¹⁸ LINE, Maurice – VICKERS, Stephen. Univerzalna dostupnost informacija (UAP): Program poboljšavanja nacionalne i međunarodne dobave i snabdijevanja publikacijama. Zagreb: HBD, 1989, str. 16, 67-71.

¹⁹ NN, 1978, br. 25.

²⁰ PASB, pismohrana.

arhivistima da izvrše valorizaciju i prosude kada će tiskano gradivo preuzeti u arhiv kao arhivsko gradivo, a kada ne. Pri valorizaciji tiskanog gradiva i odlučivanju da li ga preuzeti u arhiv kao arhivsko gradivo, korisno mogu poslužiti i odredbe Zakona o izdavačkoj djelatnosti koji u čl. 5 precizira što se ne smatra knjigom ni drugom publikacijom, pa ne podliježe obvezi dostavljanja obveznog primjerka NSB-u. Prema odredbama ovoga Zakona, kao i onih koji su mu prethodili, ne smatraju se knjigom niti publikacijom: "originalna i znanstvena djela koja nastaju umnožavanjem u broju primjeraka koliko ih je numerirano i koje je autor vlastoručno potpisao; – znanstvene knjige i druge publikacije štampane, odnosno umnožene u broju primjeraka prema normativima za tehničku opremu diplomatskih, magistarskih, habilitacionih radova i doktorskih disertacija; – štampani i na drugi način umnoženi tekstovi, koji služe isključivo za unutrašnju upotrebu društveno-političkim zajednicama i njihovim organima, društveno-političkim organizacijama, društvenim i stručnim organizacijama, osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama."²¹ Iz navedene odredbe proizlazi da su ovi tiskani materijali, ukoliko se nađu u fondu unikati, jer ih ne čuvaju ni one knjižnice koje primaju obvezni primjerak.

Nepotrebno bi bilo teoretski opširnije obrazlagati razliku između knjižnog i arhivskog gradiva, jer je tome u stručnoj literaturi posvećeno dosta pažnje²², ali se moraju spomenuti neke bitne razlike kako bi se uočile i razlike u izradi obavijesnih pomagala. Ove je razlike definirao već Th.R. Schellenberg. Tako on prosuđuje da tiskani materijal općenito spada u sferu knjižnica, ali da pod određenim uvjetima može posjedovati ili zadobivati i svojstva arhivskoga gradiva. Za njega su bitne značajke na koje treba obratiti pažnju pri donošenju odluke da li je neko tiskano gradivo arhivsko ili ne sljedeće: 1. način postanka gradiva, 2. način ulaska tiskanog gradiva u ustanovu, 3. metodologija obrade i opisivanja i 4. način rukovanja tiskanim gradivom.

1. Knjižno gradivo nastaje uglavnom u kulturne svrhe i svaki njegov dio zasebno, dok arhivsko gradivo nastaje tijekom djelatnosti neke upravne, kulturne ili bilo koje druge ustanove i čini organsku cjelinu. 2. Dok su predmet nabave u knjižnicama pojedinačne jedinice knjižne građe, predmet preuzimanja u arhive su zaokružene cjeline dokumenata nastalih djelovanjem pravne ili fizičke osobe tijekom obavljanja njezine djelatnosti.²³ Schellenberg citira i naglašava i sud Hilary Jenkinsona, po kojemu se arhivska građa ne sakuplja i ne bi smjela postojati u arhivu kao

²¹ NN, 1983, br. 28, str. 425.

²² SCHELLENBERG, Th. R. *Moderni arhivi: principi i tehnika rada*. Zagreb: SDAJ, 1968, str. 14-21; Priručnik iz arhivistike, n. dj., str. 25-27; NIKIFOROVA, L.A. – BELOVA, B.A. *Teorija i praksa arhivske službe SSSR*, Beograd 1976, str. 134-135.

²³ SCHELLENBERG, Th.R., n. dj.

zbirka "zato što ju je netko sastavio pretpostavljajući da će biti od koristi za istraživanja u budućnosti, jer bi mogla dokazati neku činjenicu ili poslužiti za postavljanje neke teorije. Arhivska građa nastaje prirodnim procesom, a tako dobiva i svoj definitivni poredak. ...Zbog toga arhivska građa posjeduje strukturu, sastav i prirodnu vezu između pojedinih dijelova, a oni su od bitne važnosti za njezino značenje. ...Arhivski značaj materijala traje samo tako dugo neumanjen dok je ostao sačuvan ovaj prirodni oblik i ova povezanost".²⁴ Prihvaćajući ovo načelo arhiv ne bi trebao sakupljati tiskano gradivo po bilo kojoj osnovi, ali bi ga trebao preuzimati ako je ono nastalo u bliskoj vezi s djelatnošću pravnog ili fizičkog subjekta od kojega se preuzima i ostala arhivska dokumentacija, npr. tiskare, nakladnici i sl., a ni tijekom obrade tu vezu se ne bi smjelo narušiti. 3. Treća bitna razlika između knjižnice i arhiva je u organizaciji dokumenata i informacijskom sustavu jedne i druge ustanove, o čemu bitno ovisi i oblik obavijesnog pomagala koje se izrađuje. Knjižnica uvijek popisuje zasebne, međusobno odvojene jedinice knjižne građe, od kojih svaka ima svoje značenje. Suprotno tome, u arhivima se pojedinačni dokument opisuje rijetko i to samo onda ako je izuzetno vrijedan izvor, a u pravilu se opisuje skup dokumenata fizički okupljenih u jednu cjelinu. Po Schellenbergu arhiv u pravilu ne ocjenjuje vrijednost pojedinog spisa, već on "procjenjuje vrijednost pojedinog spisa u njegovu odnosu prema drugim spisima, t.j. u skladu s cjelokupnom arhivskom dokumentacijom poslovne grane kod koje su ti spisi nastali". 4. Razlike postoje i u rukovanju gradivom. U većini slučajeva mišljenje knjižničara pri nabavi ili otpisu gradiva ne utječe sudbinski na očuvanje navedenog gradiva kao općekulturnog ili nacionalnog dobra, jer je isto gradivo sačuvano u većem broju primjeraka i nalazi se na više mjesta. Odluke arhivista, naprotiv, konačne su i neopozive. Jednom uništene dokumente nitko ne može ponovno stvoriti. Stoga pri određivanju vrijednosti spisa arhivist mora s naročitim razumijevanjem istražiti organizaciju i način rada ustanove čije gradivo sređuje, a isto tako on mora posjedovati iscrpna znanja o mogućim potrebama i interesima znanosti, smatra Schellenberg.

Iz navedenih razlika proizašle su i različite metode klasificiranja gradiva i izrade obavijesnih pomagala. Sređivanje arhivskoga gradiva, prije svega, podrazumijeva dovođenje strukture fonda u sklad s organizacijskom strukturom i djelatnošću ustanove u kojoj je gradivo nastalo po tzv. principu provenijencije. Knjižničar, naprotiv, unaprijed izrađuje neki od klasifikacijskih sustava i sređuje prikupljeno gradivo tako da okuplja istorodno gradivo zajedno. Sve jedinice koje se tu opisuju mogu se posebno izložiti u katalogu s

²⁴ JENKINSON, Hilary. The English Archivist, A NEW Profession, Govor prigodom otvaranja novog tečaja o upravljanju arhivima, održan na Univerzitetском koledžu u Londonu, 14. listopada 1947. London 1948, str. 4. Citat prema: Schellenberg, Th.R., n. dj., str. 15-16.

pomoću odgovarajućih predmetnih oznaka. Dok u knjižnici dokumentacijska vrijednost tiskanog gradiva ne ovisi o mjestu gdje je klasificirano, u arhivu naprotiv, tiskano gradivo, kao ni spisi, ne bi smjelo izgubiti svoju vezu s fondom s kojim je preuzeto ili ako je preuzeto kao zasebna zbirka, taj bi karakter trebalo i sačuvati. Pri tome, kao ni za druge oblike nekonvencionalnog ili specijalnog arhivskog gradiva, nije bitno na kojem se mjestu ono u spremištu fizički čuva, već je bitno da u obavijesnom pomagalu i u ostalim evidencijama ta veza ostane očigledna.

Ako je tiskano gradivo primljeno u arhiv kao arhivsko, pri izradi obavijesnih pomagala može se koristiti knjižnička metodologija samo onda ako je sa stajališta arhiva procijenjeno da je dokumentacijska vrijednost navedenog gradiva takva, da opravdava izradu analitičkog inventara, tj. obradu svakog primjerka zasebno, ali se i u tom slučaju pri signiranju mora označiti pripadnost opisanog gradiva fondu ili zbirci.

Uporište za moguću primjenu knjižničke metodologije pri izradi analitičkog inventara ili analitičke kartoteke za zbirke stampata (u ovom slučaju plakata i letaka) u arhivima, može se naći i u već općeprihvaćenoj stručnoj arhivističkoj literaturi. Tako je npr. Krešimir Nemeth preporučio da se arhivisti pri obradi tiskanog gradiva posluže priručnicima knjižničara "koji ovu temu imaju dobro razrađenu".²⁵ I Schellenberg je govorio o mogućoj međusobnoj razmjeni metoda rada između arhivista i knjižničara, pa je savjetovao da: "metode za katalogiziranje i indiciranje mogu se primijeniti s malim izmjenama na određene vrste materijala, sastavljenih iz pojedinačnih jedinica, kao što su zemljopisne i pomorske karte, filmovi, slike i tonske vrpce. One se mogu primijeniti i na pojedine vrste pisane građe, kao što su povelje, pojedinačni spisi, dosjei i svesci (protokoli)".²⁶

Knjižničarstvo ima razrađen međunarodni standardizirani sustav obrade gradiva prilagođen strojnoj obradi, pa se njegovom primjenom znatno ubrzava ne samo proces obrade gradiva, već još više i proces izrade svih vrsta obavijesnih pomagala, pretraživanja podataka, kao i proces razmjene obavijesti s drugim ustanovama. Jednom sačinjen, kompjutorski zapis omogućava umnožavanje kataložnih/kartotečnih listića u željenom broju primjeraka i njihovo slaganje po svim elementima opisa: stručnoj klasifikacijskoj oznaci za potrebe stručnog kataloga, tematskim odrednicama za potrebe predmetnog kataloga, autorskim (individualnim ili korporativnim) odrednicama za potrebe abecednog kataloga, kao i za anonimne autore po naslovnoj odrednici, po arhivskim signaturama, po kronološkim odrednicama i sl. Po svim navedenim osnovama podaci se mogu i strojno pretraživati te po potrebi

²⁵ NEMETH, K. Sređivanje i popisivanje specijalnih vrsta arhivske građe, u: *Priručnik iz arhivistike*, str. 151; Isti. Arhivska pomagala, *Arhivski vjesnik*, 11-12, 1968-1969, str. 344-348.

²⁶ SCHELLENBERG, Th.R., n. dj., str. 20.

pripremati i ispisi na zahtjev istraživača. Međunarodni standardi (ISBD) "utvrđivanjem elemenata od kojih se sastoji bibliografski opis i određivanjem redoslijeda kojim se ti elementi trebaju navesti, te interpunkcije pomoću kojih se oni moraju razgraničiti" nastoje: "(A) omogućiti razmjenu zapisa iz raznih izvora, tako da se opisi izrađeni u jednoj zemlji lako mogu primjenjivati u bibliotečnim katalogizacijama ili u drugim bibliografskim popisima bilo koje druge zemlje; (B) pomoći da, unatoč jezičnim zaprekama, opise izrađene za korisnike jednog jezičnog područja mogu interpretirati i korisnici na drugim jezičnim područjima i (C) potpomagati prenošenje bibliografskih opisa u oblik prikladan za strojno čitanje".²⁷

Za obradu plakata i letaka u knjižnicama Republike Hrvatske u uporabi je Međunarodni standardni bibliografski opis neknjižne građe ISBD (NBM) (International Standard Bibliographic Description for Non-Book Materials), kojega je odobrio Stalni odbor Sekcije za katalogizaciju Međunarodne federacije bibliotekarskih društava i ustanova, a kod nas prevelo i publiciralo Hrvatsko bibliotekarsko društvo u prvom izdanju 1981, a u drugom prerađenom izdanju 1993.²⁸ Ovi se standardi odnose na sve vrste neknjižne građe, osim na zemljopisne karte i muzikalije, za koje postoje zasebni standardi ISBD (CM) i ISBD (PM), te za računalne datoteke za koje se standardi tek pripremaju.

Prema popisu općih oznaka građe što ih sadrži ISBD (NBM)²⁹, ovim su standardima obuhvaćeni: filmovi, grafička građa (didaktičke slike, didaktički listovi, fotografije, igraće karte, listaljke s podacima, otisci izrađeni posebnim grafičkim postupcima, plakati, razglednice, slagaljke, slike, stereografske slike, tehnički crteži, umjetničke reprodukcije, zidne tablice), hologrami, kompleti viševrsne građe (multimedia), mikrooblici, predmeti, videosnimci, vizualne projekcije i zvučni snimci. Po definiciji navedenog standarda plakat (poster) je "veliki oglas ili objava koji su namijenjeni javnom izlaganju".³⁰ U arhivističkim standardima Državnog arhiva Québeca dana je potpunija definicija za plakat (*poster, affiche*) kao "Zapis sastavljen u svrhu obavještanja ili oglašavanja, redovito tiskan na jednoj strani lista papira, često oslikan, izvješten na zidu ili nekom mjestu za oglašavanje".³¹ Letak bi se mogao definirati kao plakat manjih dimenzija ili plakatić. U praksi se uobičajilo da se letkom smatra sve što je manje od A4 formata, a također je namijenjeno javnom izlaganju ili raspacavanju. Standard ISBD (NBM) svrstava plakat u grafičku građu te se izraz

²⁷ ISBD (NBM): Međunarodni standardni bibliografski opis neknjižne građe. Prerađeno izdanje, Zagreb: HBD, 1993, str. 5.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto, str. 74-76.

³⁰ Isto, str. 79.

³¹ Arhivistički standardi i postupci Državnog arhiva Québeca, str. 143.

"grafička građa" neobvezatno primjenjuje u opisu kao opća oznaka građe. U bibliografskom se opisu ovaj izraz dodaje iza naslova i stavlja u uglate zagrade, a plakat kao posebna oznaka građe³² unosi se u skupinu podataka materijalnog opisa.³³ ISBD (NBM) potpuno rješava pitanja formalne obrade nabrojanih vrsta gradiva dok se za dodjelu odrednica potrebnih pri izradi abecednih, stručnih i predmetnih kataloga upotrebljavaju dodatni priručnici. Da bi opis svih vrsta navedenog gradiva bio ujednačen, standard propisuje redosljed elemenata kataložnog opisa grupiranih u skupine, sustav interpunkcija koje razdvajaju pojedine elemente i grupe elemenata, obvezne izvore podataka, kao i obvezne kratice i druge oznake za sve elemente materijalnog opisa (jezik, pismo, veličina i sl.).

Gotov kataložni zapis sastoji se od: 1. stručne klasifikacijske oznake i oznake za signiranje gradiva, 2. odrednice za nizanje u abecednom katalogu i 3. bibliografskog opisa.

1. Klasificiranje i signiranje jedinice knjižnog gradiva/arhivske jedinice

U međunarodnoj, a i hrvatskoj knjižničkoj praksi, za stručno klasificiranje kako knjižne tako i neknjižne građe, u masovnoj su uporabi Glavne i pomoćne tablice Univerzalne decimalne klasifikacije³⁴, iako u njihovoj primjeni postoje brojne teškoće, prije svega u ograničenim mogućnostima da se složeni sadržaj neke publikacije prikaže jednoznačno. Stoga se i dalje primjenjuju i predmetne oznake te se unose u kataložni zapis na kraju bibliografskog opisa. Navedeni UDK sustav zasniva se na podjeli sveukupnog ljudskog znanja i umjetnosti u 9 skupina, a prethodi im nulta skupina za djela općeg značaja. Svakom pojedinom dokumentu, kao nositelju sasvim određenog sadržaja, dodjeljuje se glavni broj iz UDK tablica, koji se potom dijeli na podskupine i pojmovno se razrađuje od općeg prema posebnom, tako da veći brojevi označavaju sve uže pojmove. Glavnom UDK broju kojim je označeno gledište i što je moguće preciznije područje ljudske djelatnosti na koje se odnosi sadržaj dokumenta, dodaju se opći pomoćni brojevi, a ponekad i slova kojima se označavaju: mjesto, vrijeme, jezik i nacionalna kulturna pripadnost. Budući da sve vrste gradiva u arhivima koriste najčešće znanstvenici i to istraživači vrlo različitih znanstvenih

³² ISBD (NBM), n. dj., str. 74.

³³ Isto, str. 50-59.

³⁴ Universal Decimal Classification: International Medium edition, english text, FID publ. no 571; ŽIV-KOVIĆ, Janko. Stručni katalog: Izvod iz Univerzalne decimalne klasifikacije. Zagreb: MH, HBD, 1968; Upute za klasificiranje, signiranje i katalogiziranje neknjižne građe u bibliotekama osnovnih škola i dječjim odjelima narodnih knjižnica, u: BIS: dokumenti, poseban prilog, 21-22 (1988), 25-26, str. 1-11; LASIĆ, Jadranka. Sadržajna obrada nekonvencionalne građe, u: Nekonvencionalna građa u bibliotekama. Zagreb 1991, str. 35-37.

interesa, to je poželjno da UDK broj bude što preciznije određen. UDK stručna oznaka navodi se u lijevom gornjem kutu kataložnog/kartotečnog listića i služi pri ulaganju listića u stručni katalog. U gornji desni kut listića, u našem slučaju pri opisivanju plakata i letaka u arhivu, dodali bismo arhivsku signaturu: matični broj fonda ili zbirke, broj inventara arhivske jedinice i topografsku oznaku. Ova signatura služi za pronalaženje plakata, ali i za obilježavanje njegove pripadnosti određenom fondu ili zbirci.

2. Odrednica

Drugi dio kataložnog zapisa je odrednica koju čine "riječi koje u abecednom katalogu određuju mjesto pojedine kataložne jedinice"³⁵, a prva riječ odrednice je redalica i piše se istaknuto uvijek velikim slovima. Odrednica može biti autorska (osobna ili korporativna), stvarna ili formalna. Kod plakata i letaka najčešće se pojavljuje korporativna odrednica, jer su odgovorni za njegovo izdavanje u većini slučajeva organi uprave, razne udruge, političke stranke i sl. Ako autora ili intelektualnog vlasnika nije moguće sa sigurnošću utvrditi, tada se primjenjuje stvarna odrednica.³⁶ Kod plakata to je grafički najistaknutiji ili pak sadržajno najznačajniji dio. Pri određivanju odrednice vrlo je bitno stvaranje normativne datoteke osobnih imena ili naziva raznih ustanova, upravnih tijela i sl. i izradba uputnica s jednog oblika nenormiranog naziva na normirani naziv korporativnog tijela ili osobnog imena. Korporativne se odrednice daju uvijek u istom obliku, a nazivaju se jedinstvene odrednice. Ako je osim neznatne promjene u nazivu došlo i do reorganizacije, promjene nadležnosti ili područja djelovanja, pravnog statusa korporativnog tijela i sl., svaki se novi naziv uzima kao nova norma, a svi se nazivi istog korporativnog tijela međusobno povezuju u katalogu preglednim listićima. Nenormirani oblik povezuje se u katalogu s normiranim tzv. općom uputnicom.³⁷

Formalna odrednica primjenjuje se za "službene publikacije", pa bi kod plakata došla u obzir onda kada se njime javno oglašava neki zakon, uredba, odluka i sl. Formalna se odrednica sastoji od naziva političko-teritorijalne jedinice na koju se publikacija odnosi i od pododrednice koja označava vrstu službenog akta što ga publikacija sadrži.³⁸

³⁵ VERONA, Eva. Pravidnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Knj. 1: Odrednice i redalice, 2. izd. Zagreb 1986, str. 383; HORVAT, Aleksandra. Knjižnički katalog i autorstvo. Rijeka 1995.

³⁶ VERONA, Eva, n. dj., str. 299-307.

³⁷ Isto, str. 213-295.

³⁸ Isto, str. 307-318.

Stručna klasifikacijska oznaka, signatura arhivskog fonda i odrednica bitni su elementi signature i po njima se opisane tiskane arhivske jedinice odlažu u spremište i pronalaze.

3. Bibliografski opis

Treći blok podataka na kataložnom zapisu sadrži formalni bibliografski opis na koji se pri obradi plakata i letaka odnosi već spomenuti standard ISBD (NBM). Točan bibliografski opis bitan je za precizno identificiranje opisivane jedinice građiva. ISBD (NBM) sveobuhvatno definira način izrade bibliografskog opisa. Elementi opisa navode se po skupinama i to uvijek istim redoslijedom i uz razdvajanje pojedinih skupina interpunkcijskim znakovima: točka – razmak – crta – razmak. Unutar skupina elementi se također nižu uvijek istim redoslijedom i uz primjenu točno određenih interpunkcijskih znakova. Elementi opisa grupirani su u 8 skupina:

Skupina 1 odnosi se na podatke o stvarnom naslovu i na podatke o odgovornosti. Podaci se bilježe sljedećim redoslijedom:

– glavni stvarni naslov (opća oznaka građe, neobvezno); podnaslov/podatak o odgovornosti; idući podatak o odgovornosti.

Skupina 2 odnosi se na podatke o izdanju i odvaja se kao i sve skupine međusobno: točka – razmak – crta – razmak (. –).

Skupina 3 se pri opisivanju plakata, letaka i druge neknjižne građe, na koju se odnosi ISBD (NBM), ne primjenjuje.

Skupina 4 obuhvaća podatke o izdanju, raspačavanju i sl., a navodi se kako slijedi: . – mjesto izdavanja: ime (naziv) nakladnika, godina naklade.

Skupina 5 sadrži podatke o materijalnom opisu koji se navode sljedećim redoslijedom: . – posebna oznaka građe i opseg jedinice: druge materijalne pojedinosti; dimenzije jedinice + podatak o popratnoj građi.

Skupina 6 odnosi se na nakladničku cjelinu, što se kod plakata i letaka gotovo nikada ne javlja.

Skupina 7 sadrži napomene koje se nižu istim redoslijedom kao i glavni elementi opisa i mogu se razdvajati istim interpunkcijskim znakovima. U navedenoj je skupini predviđeno mjesto za unos sažetka sadržaja ili samog sadržaja.

Skupina 8 obuhvaća podatke o standardnom broju ili alternativnom podatku, koji kod plakata i druge starije građe ne postoji, te ključni naslov. Umjesto ključnog naslova pri opisivanju plakata u arhivu, mogu se unijeti pojmovne odrednice (pred-

metnice), kao i kronološke odrednice, a na kraju skupine neka objašnjenja pojedinih elemenata.³⁹

U skupini 7 pod 7.10 "Napomene koje se odnose na sadržaj", predviđena je u standardu mogućnost da se u opis unese sažetak koji sadrži "činjenice iz sadržaja jedinice, ali pritom se taj sadržaj ne ocjenjuje. Sadržaj i stilizacija napomena se crpi iz podataka koji se nalaze na jedinici...". Prilikom izrade sažetaka u potpunosti se mogu koristiti svi savjeti što ih stručna arhivistička literatura daje za pisanje regesta, jer sažetak je u potpunosti adekvatan dijelu regesta koji se odnosi na sadržaj.⁴⁰

U skupini 8 pod 8.2, prema mogućnostima koje pruža ISBD(G), tj. opći standard na kojem se temelje svi posebni standardi, predviđeno je mjesto za unos ključnog naslova⁴¹, što u našem slučaju može biti predmetna odrednica. Skupina 8.2 u ISBD (NBM) nije unesena⁴², ali se u uvodnom dijelu napominje da o unosu abecednih odrednica, predmetnica, jedinstvenih stvarnih naslova i drugih pomagala za uvršćavanje, propise donose kataložni pravilnici⁴³, a njih donosi svako kataložno središte za sebe.

PRIMJERI

352.075.2 : 324 (497.5 Slav. Brod) "1927"

Zb. p., inv. br. 1
f. br. 7

GRADSKO poglavarstvo u Slavonskom Brodu

Izborni proglas [Grafička građa]: 1. glasačko mjesto: zgrada Vatrogasnog doma u nedjelju dne 23. januara o.g. [1927] / Gradsko poglavarstvo u Brodu na Savi; vladin povjerenik gr. tajnik J. Jellačić. – Brod na Savi: [Gradsko poglavarstvo u Brodu na Savi], 1927 (H. [Heinrich] Schulman [Schulmann], Brod n.S.). – 1 plakat; 74 x 5,8 cm. Proglas se odnosi na "Izbor poslanika za Oblasnu Skupštinu" 1927. a sadrži popis svih 456 birača "prve izborne jedinice" i izvode iz čl. 61, 64, 65 i 70 Izbornog zakona kojima se propisuje ponašanje birača na biralištu.

1. Gradsko poglavarstvo Brod na Savi, 2. Izbori-Oblasna skupština, 3. Slavonski Brod, 4. Brod na Savi 5.1927.01.23.

³⁹ ISBD (NBM), str. 21-70.

⁴⁰ Isto, str. 67.

⁴¹ Isto, str. 14.

⁴² Isto, str. 70.

⁴³ Isto, str. 5.

35.077.5 : 329(497.5 Slav.Brod) "1941"

Zb. p., inv. br. 2
f. br. 8

POVJERENSTVO za grad i kotar (Slavonski Brod)

Velika javna skupština [Grafička građa] : u nedjelju 15. lipnja 1941. bit će u Brodu na/S. na Jelačićevom trgu / Povjerenstvo za grad i kotar Brod n.S.; Povjerenik za grad i kotar Brod n.S. Branimir Šimunić. – Brod na Savi: [Povjerenstvo za grad i kotar u Brodu na Savi], 1941: (Tiskara V. [Vilim] Buk, Slav.Brod). – 1 plakat; 60 x 43 cm
Poziv upućen Hrvatima i Hrvaticama, građanima, seljacima i radnicima kotara Brod n/S "na prvu javnu i ustašku skupštinu u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj koja će se održati u nedjelju 15. lipnja 1941. u Brodu n/S. ...". Na skupštini su kao govornici najavljeni: "Doglavnik Dr. Mile Budak, Dr. Mladen Lorković, državni tajnik i Aleksander Saitz, državni tajnik Ministarstva vanjskih poslova".

1. Ustaša – hrvatski oslobodilački pokret, 2. Povjerenstvo za grad i kotar Brod na Savi, 3. Šimunić, Branimir, 4. Slav. Brod, 5. Brod na Savi, 6.1941.06.15.

785.13 : 355.343.8 =30=862 (497.5 Slav.Brod) "1941"

Zb. p., inv. br. 3
f.: 303

MJESTNO (oružničko) zapovjedništvo Slavonski Brod

Wunschkonzert = Koncerat po želji [Grafička građa] / Mjestno zapovjedništvo u Brodu n/S = Die Standortkommandatur Brod a/S.; Glazbeni zbor oružanih snaga mjestnog zapovjedništva u Brodu n/S = Die Wehrmachts – Kapelle des Standortes Brod a/S. – Brod na Savi [Slavonski Brod] : Mjestno zapovjedništvo u Brodu n/S, 1941. (Tiskara V. [Vilim] Buk, Slav. Brod). – 1 plakat; 29,5 x 23,5 cm

Poziv na "koncerat po želji" koji "priređuje u četvrtak dne 30. listopada o.g. [1941] u 8 sati u dvorani 'Hrvatskog junaka', u korist Hrvatskog Crvenog Križa i njemačke narodnosne grupe u Brodu n/S. Glazbeni zbor oružane snage mjestnog zapovjedništva u Brodu n/S".

1. Vojna glazba, 2. Slavonski Brod, 3. Brod n/Savi, 4. Oružništvo NDH, 5. Njemačka narodnosna grupa. 6. 1941. 10.30.

796.5 : 06 (497.5 Slav. Brod) "1942"

Zb. p., inv. br. 5
f.: 303

HRVATSKO planinarsko društvo, podružnica Slavonski Brod

Predavanje Od Vranice do Bjelašnice [Grafička građa]: opis planinarenja Brođana u 1937., 1938. i 1939. godini/Hrvatsko planinarsko društvo, podružnica Brod na Savi [Slavonski Brod]; Povjereništvo H. [Hrvatskog] P. [Planinarskog] D. [Društva]. – Brod na Savi [Slavonski Brod]: [Povjereništvo H.P.D.], 1942. (Tiskara V. [Vilim] Buk, Slav. Brod). – 1 plakat; 61,5 x 46,5 cm

1. Hrvatsko planinarsko društvo, podružnica Brod na Savi, 2. Grgić, Mato prof. ing., 3. Slavonski Brod, 4. Brod na Savi, 4.1942.01.14.

741.5:32 (497.5) "1945"

Zb. p., inv. br. 5
f.: 303

[KARIKATURA] [Grafička građa]. – [s.l.] : [s.n.], [1945] – 1 letak; 16 x 15 cm
Crtana karikatura otisnuta na "masnom" papiru. Karikatura prikazuje Hitlera u krevetu i doktora koji mu savjetuje da će ga glava prestati boljeti ako ne bude slušao vojne izvještaje s fronte i ako ne bude čitao odluke Krimске konferencije.
1. Rat, Drugi svjetski, 2. Promidžba NOP, 3. [Slavonija] 4. [1945].

Zusammenfassung

ANWENDUNGSMÖGLICHKEITEN DER INTERNATIONALEN BIBLIOGRAFISCHEN STANDARDBESCHREIBUNG DES KEIN-BUCHFORM- MATERIALS BEI DER BEARBEITUNG DER PLAKAT- UND FLUGBLÄTTERSAMMLUNG IM ARCHIV

Im Artikel wird auf den dauernden dokumentarischen Wert von Plakaten, Flugblättern und von ähnlichem Kleindruck als eine Quelle für die geschichtlichen, kulturologischen, soziologischen und anderen Forschungen hingewiesen. Es werden Umstände festgelegt, bei welchen diese Arten des Materials als Archivgut behandelt werden, aber gleichzeitig werden auch die Vorteile der interdisziplinären Auseinandersetzung bei der Auswahl der Methodologie für die Beschreibung dieses Materials und für die Fertigung von wissenschaftlichen Informationshilfsmitteln hervorgehoben. Es wird auf die Anwendungsmöglichkeit der internationalen bibliografischen Standardbeschreibungen für das Kein-Buchform Material (Akronim ISBD /NBM/) bei der Fertigung von analytischen Inventaren für die Sammlungen von Plakaten, Flugblättern und von anderem Kleindruck in der Archiven hingewiesen, mit der Betonung auf das Bedürfnis, dass zur bibliografischen Beschreibung die Signatur des Archivfonds, dem dieses Material angehört, verbindlich dazugegeben wird, die Zusammenfassung, sowie die thematische und chronologische Richtlinie, die Beitrittscheine für die Durchsuchung nach der Eintragung von Angaben in den Computer sind.